

Mahmudov R.Ş.

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

rasim72@gmail.com

İNTERNETİN TƏNZİMLƏNMƏSİ METODLARININ BƏZİ ASPEKTLƏRİ HAQQINDA

Məqalədə İnternetin tənzimlənməsi metodları araşdırılır. O cümlədən yanaşma, rəhbər prinsiplər, analogiyalar kimi təsnif edilən tənzimləmə metodlarının ayrı-ayrı formaları analiz edilir. Hər bir metodun tətbiqinin üstün və çatışmayan cəhətləri göstərilir.

Açar sözlər: *İnternetin tənzimlənməsi metodları, “real” yanaşma, “kiber-yanaşma”, “dəyişə bilən həndəsə”, texnoloji neytrallıq, İnternet-televiziya analogiyası, İnternet-poçt analogiyası, İnternet-telefon rabitəsi analogiyası.*

Giriş

İnternetin sürətli inkişafı və insan fəaliyyətinin bütün sferalarına getdikcə daha dərindən nüfuz etməsi nəticəsində yaranan yeni ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi problemləri günümüzdə aktual bir məsələyə çevrilib. Bu sahədə əsas problemlərdən biri də odur ki, İnternet-texnologiyaların inkişaf sürəti bu sahənin tənzimlənməsi üçün hüquqi normaların, mexanizmlərin, metodların yaradılması, tətbiq edilməsi prosesini xeyli qabaqlayır. Bəşər tarixində İnternetin analoqu yoxdur, bu fenomen heç bir texnologiya ilə müqayisə olunan deyil. Ona görə də bu məsələdə hüquqi təcrübədən istifadə etmək imkanları da mövcud deyil. Digər bir mühüm problem İnternetin qlobal xarakterli olması, heç bir milli yurisdiksiyanın təsir dairəsinə düşməməsi, həmçinin konkret mülkiyyətçisinin, sahibinin olmamasıdır. Bütün bu problemlər İnternetin tənzimlənməsi ilə bağlı tamamilə yeni metodların işlənməsini tələb edir.

Tənzimləmə metodları dedikdə, tənzimləyən subyektin müəyyən məqsədlərə çatmaq üçün tənzimlənən obyektə göstərdiyi təsir üsulları və vasitələrinin məcmusu başa düşülür. Tənzimləmənin təşkilati-hüquqi, iqtisadi və sosial-psixoloji üsulları mövcuddur.

İctimai münasibətlərin nizamladığı elə yekcins sahələr var ki, burada yalnız bir tənzimləmə metodundan istifadə edilir. Lakin İnternet də daxil olmaqla, bir sıra mürəkkəb sahələrdə bir neçə tənzimləmə metodundan istifadə edilməsi labüddür. Yəni İnternet mühitində baş verən ictimai münasibətlər olduqca mürəkkəb və çoxşaxəlidir. Qlobal şəbəkənin fəaliyyətinin texniki, hüquqi, ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni aspektləri mövcuddur. Başqa sözlə, İnternet insan həyatının bütün sahələrini əhatə edir. Ona görə də İnternetin tənzimlənməsi üçün müxtəlif kombinasiyalar, hüquqi təsir üsullarının birləşdirilməsi tələb edilir.

Hələlik İnternetin tənzimlənməsinə dair hamılıqla qəbul edilən ümumi metodlar mövcud deyil. İnternet qlobal xarakterli olduğu üçün bu məsələnin müvafiq beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsində həll olunması qaçılmazdır. Ayrı-ayrı beynəlxalq təşkilatların tətbiq etdiyi tənzimləmə metodları isə İnternetin yalnız müəyyən istiqamətlər üzrə fəaliyyətinə aiddir. Məsələn, İnternetdə adların və nömrələrin verilməsi məsələsi ilə ICANN təşkilatı məşğul olur. Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqı İnternetin fəaliyyətinin kommunikasiya vasitəsi kimi tənzimlənməsi məsələlərini həyata keçirir. Bundan başqa, İnternetin milli segmentləri üzrə tənzimləmə təşəbbüsləri də fərqlidir. Bu da milli-mədəni müxtəliflikdən, ayrı-ayrı ölkələrin siyasi-ideoloji və qanunvericilik sahəsi üzrə xüsusiyyətlərindən irəli gəlir.

Hazırda İnternetin tənzimlənməsinə dair beynəlxalq praktikada müəyyən metodlar tətbiq edilir ki, bunlar da, əsasən, təşkilati-hüquqi xarakterlidir. Bu metodları aşağıdakı kimi təsnif etmək olar [1]:

- yanaşmalar;
- rəhbər prinsiplər;
- analogiyalar.

İnternetin tənzimlənməsi prosesinin özü kimi, bu metodlar da daim dəyişir. Yanaşmalar, modellər, rəhbər prinsiplər və analogiyalar onların hazırkı beynəlxalq danışıqlar prosesi üçün uyğunluğundan və zəruriliyindən asılı olaraq yaranır və yox olur. Məqalədə həmin medolar analiz edilir, onların hər birinin üstünlükləri və çatışmayan cəhətləri göstərilir.

İnternetin tənzimlənməsinə dair yanaşmalar

Tənzimləmə baxımından, yanaşma – hadisələrin, proseslərin və situasiyaların sosial-hüquqi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün onların integrativ dərk edilməsi üsuludur. İnternetin tənzimlənməsi ilə bağlı beynəlxalq praktikada başlıca olaraq aşağıdakı yanaşmalar tətbiq edilir [1,2]:

- “dar” və “geniş” yanaşma;
- texniki və siyasi aspektlər;
- konstruktiv yanaşma;
- “dəyişə bilən həndəsə”
- “real” və “kiber” yanaşma.

“Dar” və “geniş” yanaşma. İndiyə kimi İnternetin tənzimlənməsi ilə bağlı beynəlxalq danışıqlar prosesində müxtəlif maraqları əks etdirən “dar” və “geniş” yanaşmalar arasındakı qarşıdurma əsas problemlərdən biri olaraq qalır.

“Dar” yanaşma zamanı, ilk növbədə, İnternetin infrastrukturuna (domen adları sisteminə, İP ünvanlarına və “köklü” serverlərə) və bu meydanda əsas oyuncu olan *ICANN*-in mövqeyinə diqqət yetirilir. Yəni “dar” yanaşmanın tərəfdarları hesab edirlər ki, İnternetin yalnız texnoloji və infrastruktur aspektləri tənzimlənməlidir.

“Geniş” yanaşmaya uyğun olaraq, İnternetin idarə edilməsi üzrə danışıqlar texnoloji və infrastruktur məsələlərinin hüdudlarından kənara çıxır və digər problemlərə (hüquqi, iqtisadi, sosial-mədəni, inkişaf məsələləri ilə bağlı) diqqət yetirilir. Bu yanaşma İnternetin tənzimlənməsi məsələlərinə dair siyasi və elmi diskussiyalarda da üstünlük təşkil edir. “Geniş” yanaşma tərəfdarları hesab edirlər ki, İnternetin tənzimlənməsi prosesində yalnız beynəlxalq təşkilatlar və rəsmi dövlət nümayəndələri deyil, bütün maraqlı tərəflər, o cümlədən biznes qurumları, qeyri-hökumət təşkilatları, vətəndaş cəmiyyətinin təmsilçiləri, elmi qurumlar iştirak etməlidir. Bu yanaşma İnformasiya Cəmiyyəti Məsələləri üzrə Ümumdünya Sammitində də dəstəklənmişdir [3].

Artıq diskussiyalarda bu yanaşmalardan hansının doğru olmasından söhbət getmir. İndi beynəlxalq danışıqlar “dar” (*ICANN*-la bağlı olan məsələlər) və “geniş” (İnternetin idarə edilməsinin digər aspektləri) yanaşmalar arasında daha münasib balansın yaradılması mərhələsinə keçib.

Texniki və siyasi aspektlər İnternetin tənzimlənməsi məsələsində mühüm yanaşma kimi çıxış edir. Bu aspektlərin inteqrasiyası İnternetin idarə edilməsi nöqtəyi-nəzərincə ciddi siqnaldır. Çünki bu aspektlər arasında dəqiq sərhəd çəkmək qeyri-mümkündür. Texniki qərarlar neytrallığı əks etdirmir. Yəni son nəticədə istənilən texniki qərar hansısa maraqlara xidmət edir, müəyyən qrupların mövqelərini gücləndirir və aşkar şəkildə ictimai, siyasi və iqtisadi proseslərə təsir edir [4].

Belə hallar məlumdur ki, texniki qərarı müəyyən edən ilkin siyasi məqsəd sonradan dəyişib. Məsələn, İnternetin verilənlərin birbaşa ötürülməsinə və paket kommutasiyasına əsaslanan arxitekturu siyasi məqsədlər üçün - nüvə zərbəsinə davam gətirən etibarlı şəbəkə yaratmaqdan ötrü qurulmuşdu. Həmin arxitektur sonradan İnternetdə yaradıcılığın inkişafı və özünüifadə azadlığının əsasına çevrildi.

İnternetin inkişafının ilkin mərhələsində onun fəaliyyətinin istər texniki, istərsə də siyasi aspektləri uzun müddət yalnız bir sosial qrup – ixtiraçılar və istifadəçilər tərəfindən tənzimlənirdi. İnternetin yayılması və yeni maraqlı tərəflərin, ilk növbədə, biznes sektorunun və dövlətin meydana çıxması ilə əlaqədar 1990-cı illərdə texnologiya və siyasətin birliyi pozuldu. Tarazlığı bərpa etmək üçün İnternetin tənzimlənməsi sistemində islahat keçirildi (*ICANN*-in yaradılması da daxil olmaqla). Bu problem açıq olaraq qalır və İnternetin idarə edilməsi üzrə

Forum çərçivəsində potensial mübahisəli məsələlərdən biri kimi gündəlikdə durur.

Konstruktiv yanaşma. Bu yanaşma “informasiya cəmiyyətində idarəetmə” probleminin mahiyyətinə yaxınlaşmağa kömək edir. Yəni kiberməkanla real dünya arasında əlaqə yaradılmasını, ortağ, ümumi prinsiplərin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Bu yanaşma milli dövlət suverenliyinin və İnternet şəbəkəsinin qloballığının, universallığının nəzərə alınmasına əsaslanır. Hesab edilir ki, suveren dövlətlərin müvafiq qanunvericiliklərinin qlobal harmoniyalaşdırma səviyyəsi artırılmalıdır. Burada İnternetin tənzimlənməsi ilə bağlı bütün maraqlı tərəflər arasında konstruktiv dialoqun qurulması da mühüm məsələlərdən sayılır [2].

“Dəyişə bilən həndəsə” prinsipi. Bu termin hüquq və tənzimləmə sahəsinə aviamexanika sahəsindən keçib. Belə ki, təyyarənin müxtəlif mexaniki qurğularının hərəkəti uçuş aparatının konfigurasiyasının dəyişməsi ilə bağlıdır ki, buna “dəyişə bilən həndəsə” prinsipi deyilir [5]. Hazırda beynəlxalq hüquq praktikasında bu prinsipdən geniş istifadə edilir. “Dəyişə bilən həndəsə” prinsipi tərəflərin suveren bərabərliyi prinsipinə əsaslanan beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıqda iştirak bərabərliyi ilə yanaşı, tərəflərin vəzifə və öhdəliklərinin differensiasiyasının nəzərə alınmasına əsaslanır. Yəni bütün ölkələr beynəlxalq hüququn bərabərhüquqlu tərəfləri olsalar da, müəyyən məsələlərdə onların daşdıqları vəzifə və öhdəliklərin həcmi müxtəlif ola bilər. Məsələn, beynəlxalq ətraf mühitin mühafizəsi (ekologiya) hüququnda ümumi, lakin tərəflərə münasibətdə differensial olan məsuliyyət prinsiplərini işləyib hazırlayıb. Bu prinsiplər iki elementi özündə birləşdirir [6]:

1. *yerli, regional və global səviyyələrdə ətraf mühitin mühafizəsi üçün ümumi məsuliyyət* (beynəlxalq ətraf mühitin mühafizəsi (ekologiya) hüququnun bərabərhüquqlu tərəfləri kimi bütün dövlətlər ətraf mühitin mühafizəsinə görə eyni dərəcədə məsuliyyət daşıyır);

2. *ətraf mühitə vurulan ziyanların aradan qaldırılmasında ayrı-ayrı ölkələrin differensial töhfəsi* (ayrı-ayrı dövlətlərin ətraf mühitə vurduğu ziyan və onun fəsadlarının aradan qaldırılmasında mövcud potensialları fərqlidir).

Beynəlxalq ətraf mühitin mühafizəsi hüququnda tətbiq edilən “dəyişə bilən həndəsə” yanaşmasından İnternetdə spamlarla, viruslarla effektiv mübarizə aparmaq üçün istifadə edilə bilər. Belə ki, spam və virusların yayılmasına görə ölkələr üzrə statistika fərqlidir. Ona görə də bu cür hallara görə ölkələrin məsuliyyəti də müvafiq statistika uyğun olaraq differensiallaşmalıdır. Eyni zamanda, spam və viruslar hər ölkəyə də eyni dərəcədə ziyan vurmur.

Bütövlükdə, İnternetin tənzimlənməsi bu prosesdə bir çox aspektlərinə, o cümlədən beynəlxalq hüquq qabiliyyətinə, konkret məsələnin həllinə göstərdiyi marağa, beynəlxalq münasibətlərin həllindəki təcrübəsinə və s. görə fərqlənən müxtəlif maraqlı tərəflərin – dövlətlərin iştirakını tələb edir. Bu müxtəliflik “dəyişən həndəsə” prinsipinin köməyi ilə İnternetin tənzimlənməsində vahid struktur çərçivəsinə salına bilər.

“Real” və “kiber” yanaşma. İnternetin tənzimlənməsi çərçivəsində istənilən məsələyə həm də bu cür yanaşılır: köhnə “real” yanaşma və yeni “kiber” yanaşma.

Köhnə “real” yanaşmanın tərəfdarları göstərir ki, İnternet idarəetmə sahəsinə yeni heç nə gətirməyib. İnternet, tənzimləmə baxımından, öz sələflərindən – teleqrafdan, telefondan, yaxud radiodan fərqlənməyən növbəti texniki qurğudur. Məsələn, hüquqi aspekt üzrə olan diskussiyalarda bu yanaşmanın tərəfdarları göstərir ki, mövcud qanunlar kiçik düzəlişlər edilməklə İnternetə də tətbiq edilə bilər. Belə ki, İnternet insanlar arasındakı kommunikasiyalarla bağlıdır, bu texnologiya telefondan, yaxud teleqrafdan fərqlənmir, ona görə də istənilən digər kommunikasiya vasitəsi kimi tənzimlənə bilər. İqtisadiyyat sahəsində bu yanaşmanın tərəfdarları iddia edirlər ki, adi və e-kommersiya arasında fərq yoxdur. Ona görə də onlar e-kommersiyanın xüsusi olaraq hüquqi tənzimlənməsinə ehtiyac olmadığını deyirlər [7].

Yeni “kiber” yanaşmanın tərəfdarları isə göstərir ki, İnternet bütün əvvəlki texnologiyalarla müqayisədə tamamilə yeni texnologiyadır. Ona görə də hesab edirlər ki, İnternet prinsipcə yeni tənzimləmə tələb edir. Bu yanaşma İnternetin fəaliyyətə başladığı ilk illərdə xüsusilə populyar idi. Hətta ümidlər var idi ki, İnternetin idarə edilməsinin yenilikçi üsulu – “hərtərəfli anlaşma və işləyən kod” (*rough consensus and running code*) – insan fəaliyyətinin

digər sahələrində də model tənzimlənməyə çevrilə bilər. Yeni “kiber” yanaşmanın əsas mühakiməsi ondan ibarətdir ki, İnternet bizim sosial və siyasi gerçəkliyimizi suveren dövlətlər məkanından ayırır. Kiberməkan gerçək dünyadan fərqlənir, ona görə də başqa idarəetmə forması tələb edir.

ICANN-ın yaradılması prosesində bu yanaşmanın üstünlük təşkil etməsi aşkar şəkildə hiss olunurdu. Belə ki, bu proses zamanı “real” dövlətlərin təsiri minimal idi. “Kiber” yanaşma 2002-ci ildə *ICANN*-ın islahatı nəticəsində yumşaldıldı ki, bu da dövlətlərin səlahiyyətlərini genişləndirdi və bu təşkilatı siyasi reallıqlara yaxınlaşdırdı [8].

“Kiber” yanaşmanın tərəfdarları hüquq sahəsinə müraciət edərək, iddia edirlər ki, yurisdiksiyaya, cinayətkarlığa və müqavilələrin bağlanmasına aid olan mövcud qanunlar İnternetə tətbiq edilə bilməz, ona görə də yeni qanunlar qəbul edilməlidir.

Hər iki yanaşmada tutarlı əsaslar olsa da, “real” hüquq həm nəzəriyyədə, həm də praktikada dominantlıq edir. Daha çox yayılmış fikrə görə, mövcud qanunvericiliyin böyük hissəsi İnternetə tətbiq edilə bilər. Amma bəzi situasiyalarda (məsələn, əmtəə nişanlarının müdafiəsi kimi) real dünyada mövcud olan hüquq normalarında müəyyən dəyişikliklər etmədən onları kiberməkanda tətbiq etmək olmaz. Həmçinin spamlarla bağlı münasibətlər də tamamilə yeni qanunlarla tənzimlənməlidir. Real dünyada spama yaxın olan analogiya – makulatura (kütləvi reklam göndərişləri) poçtudur ki, o da qanunla qadağan edilməyib.

İnternetin tənzimlənməsinin rəhbər prinsipləri

Rəhbər prinsiplər dedikdə, hər hansı bir fəaliyyət sahəsini tənzimləmək üçün əsas götürülən ideyalar, müddəalar, müəyyənləşdirici mahiyyət və istiqamətlər başa düşülür. İnternetin tənzimlənməsinin rəhbər prinsipləri müəyyən dəyərləri və maraqları özündə əks etdirir. Bu prinsiplərin təsdiqi İnternetin təşəkkül tapmaqda olan tənzimlənməsi rejimini təmin etməlidir. Həmin prinsiplərdən bəziləri – şəffaflıq və iştirak üçün açıqlıq İCÜS tərəfindən təsdiq edilib. Şəffaflıq prinsipinin mahiyyəti odur ki, İnternetin tənzimlənməsi ilə bağlı danışıqlar prosesi, qərarların qəbul edilməsi prosesi qapalı deyil, şəffaf olmalıdır. İştirak üçün açıqlıq prinsipinin mahiyyətində isə İnternetin tənzimlənməsi prosesində maraqlı olan bütün tərəflərin heç bir maneə olmadan bu prosesə qoşulmasının təmin edilməsi dayanır. [9].

İnternetin tənzimlənməsi ilə bağlı tətbiq edilən və ya müzakirə obyektinə olan digər mühüm rəhbər prinsiplər aşağıdakılardır:

- *ICANN*-ın fəaliyyətinin rəhbər prinsipləri;
- Kompleks yanaşma prinsipi;
- Texnoloji neytrallıq prinsipi;
- Çoxtərəfli alyanslar;
- Beynəlxalq yanaşma;
- Orijinal arxitekturun dəstəklənməsi.

***ICANN*-ın fəaliyyətinin rəhbər prinsipləri.** 1998-ci ildə ABŞ hökuməti tərəfindən hazırlanmış İnternetin idarə edilməsinə dair “Ağ kitab” *ICANN*-ın yaradılması ilə bağlı aşağıdakı rəhbər prinsipləri müəyyən edir [8]:

- *Stabilitet*: İnternetin fəaliyyəti pozulmamalıdır, xüsusilə bu, “əsas” serverlər də daxil olmaqla, onun əsas strukturlarının işinə aiddir.
- *Rəqabət*: yaradıcı yanaşmanı və çevikliyi dəstəkləmək vacibdir, çünki bu, İnternetin daha da inkişaf etməsinə imkan verəcək.
- *Qərarların qəbulu*: yeni sistem İnternetin əvvəlcədən müəyyən edilmiş bir sıra qayda və prinsiplərini (“aşağıdan” təşkil etməni, açıqlığı və s.) özündə əks etdirməlidir.
- *Təmsilçilik*: yeni struktura bütün maraqlı tərəflər (coğrafi (müxtəlif ölkələr) və peşə (müxtəlif peşə cəmiyyətləri) baxımından) daxil edilməlidir.

Kompleks yanaşma prinsipi. Bu prinsip yalnız texniki deyil, həm də hüquqi, sosial, iqtisadi və İnternetin fəaliyyəti və təkamülü ilə bağlı aspektlərin inkişafına dair müzakirəsini nəzərdə tutur. Həmçinin rəqəmsal texnologiyaların (telekommunikasiya xidmətlərinin dəyişməsi

də daxil olmaqla) İnternet-protokolların istifadə edilməsinə fəal şəkildə yaxınlaşmasını nəzərə almaq lazımdır.

Maraqlı tərəflər İnternetin idarə edilməsi üzrə danışıqlarda kompleks yanaşma üzərində dayanmaqla yanaşı, öz maraqları baxımından prioritet məsələləri müəyyən etməlidirlər. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr eyni qrupa aid deyil. Hətta inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında da prioritetlər, inkişaf səviyyəsi və İKT hazırlığı ilə bağlı fərqlər mövcuddur (məsələn, İKT nöqtəyi-nəzərincə inkişaf etmiş ölkələr – Hindistan, Çin və Braziliya ilə az inkişaf etmiş Afrika ölkələri arasında) [10].

İnternetin idarə edilməsində kompleks yanaşma və prioritetlərin müəyyən edilməsi maraqlı tərəflərə (istər inkişaf etmiş, istərsə də inkişaf etməkdə olan ölkələrə) müəyyən məsələlər ətrafında bir yerə toplaşmağa kömək etməlidir. Bu da daha məzmunlu və az siyasiləşmiş danışıqlara gətirməlidir. Onda maraqlı tərəflər ənənəvi güclü siyasiləşmiş “bölücü xətlərə” (məsələn, inkişaf etmiş – inkişaf etməkdə olan ölkələr, hökumət-vətəndaş cəmiyyəti) əsasən deyil, problemlər ətrafında qruplaşacaqlar.

Texnoloji neytrallıq prinsipi. Avropa Birliyində texnoloji neytrallıq prinsipi telekommunikasiya siyasətinin əsas dayaqlarından biri kimi müəyyən edilib. Texnoloji neytrallıq prinsipinin İnternetin tənzimlənməsi məsələlərinə adekvatlığı şübhə doğurmasa da, telekommunikasiya normaları sahəsindəki mövcud normalardan yenilərinə keçərkən çətinliklərin olması qaçılmazdır. Bu, artıq İnternet-telefoniyaya (*VoIP*) kimi sahələrdə özünü göstərir.

Stenford Universitetinin hüquq üzrə professoru, İnternetdə insan hüquqları uğrunda apardığı mübarizəyə görə tanınan Lorens Lessiq “Kod və kiberməkanın digər qanunları” kitabında texnologiya və siyasətin qarşılıqlı münasibətlərinin əsas aspektlərindən birinə diqqət yetirir: müasir cəmiyyət İnternetdən asılılığın artdığına görə qanunla deyil, proqram təminatı vasitəsilə tənzimlənməyə başlayır. Parlamentlərin və hökumətlərin bəzi qanunvericilik funksiyalarını faktiki olaraq kompyuter şirkətləri və proqram təminatı istehsalçıları öz üzərlərinə götürüblər. Onlar proqram təminatından istifadə etməklə getdikcə İnternetdən daha çox asılı vəziyyətə düşən cəmiyyət həyatına təsir edə bilirlər. Əgər cəmiyyət kodun köməyi ilə (qanunlar vasitəsilə deyil) idarə edilərsə, bu, müasir cəmiyyətin siyasi və hüquqi təşkilatları üçün ciddi signal olacaq [1].

Çoxtərəfli alyanslar. İnternetin tənzimlənməsi ilə bağlı danışıqlar prosesinin gedişi göstərir ki, bu prosədə bütün maraqlı tərəflərin iştirakı daha yaxşı effekt verir. Spamlarla, kibercinayətkarlıq halları ilə effektiv mübarizə aparmaq, İnternetin vahid standartlarının hazırlanması və digər bir sıra məsələlər müxtəlif maraqlı tərəflərin - dövlətlərin, özəl sektorun, vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin, istehlakçıların iştirakını tələb edir. Bu baxımdan, “çoxtərəfli alyanslar” İnternetin tənzimlənməsində mühüm rəhbər prinsiplərdən biri kimi çıxış edir [11].

Beynəlxalq yanaşma. Bu prinsipə görə, İnternet qlobal şəbəkə kimi fəaliyyət göstərdiyinə görə, onun tənzimlənməsi də qlobal yanaşma tələb edir. Hesab edilir ki, milli tənzimləmə mexanizmləri effektiv deyil, hətta İnternetin bütövlüyünə xələl gətirir. Ona görə də, İnternetin beynəlxalq, koordinasiya olunaraq tənzimlənməsi üçün müvafiq təsisatları, forumları, müqavilələri təkmilləşdirmək, inkişaf etdirmək zəruri sayılır [12].

Orijinal arxitekturun dəstəklənməsi. Bu prinsipə görə, bütün tənzimləmə tədbirləri İnternetin baza arxitekturu, o cümlədən açıq standartlardan istifadəni dəstəkləməlidir. Baza arxitekturu dəyişdirilməsi hər hansı bir müzakirənin predmeti olmamalıdır [4].

İnternetin tənzimlənməsində analogiyaların tətbiqi

Bəzən elə hallar olur ki, mülki sferada müəyyən ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi üçün qanunvericilikdə birbaşa nəzərdə tutulan qanunvericilik normaları mövcud olmur. Bu halda oxşar münasibətləri tənzimləmək üçün nəzərdə tutulan qanunvericilik normaları tətbiq edilir. Buna “qanunun analogiyası” deyilir. Oxşar qanunvericilik normaları olmadıqda isə müvafiq hüquq sahəsinin tənzimlənməsinə dair ümumi norma və prinsiplər əsas götürülür. Bu isə “hüququn analogiyası” adlanır. Qeyd etmək lazımdır ki, qanun və hüququn analogiya üzrə

tətbiqinə yalnız mülki münasibətlərin tənzimlənməsində yol verilir. Cinayət qanununun analogiya üzrə tətbiqi isə yolverilməzdir. Dünyanın əksər ölkələrinin mülki hüquq sistemlərində mavafiq situasiyalarda analogiyalardan istifadə edilir. O cümlədən Azərbaycanda da qanunun və hüququn analogiyası tətbiq edilir. Konkret olaraq, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində aşağıdakı müvafiq müddəalar öz əksini tapıb [13]:

- “Mülki hüquq münasibətləri mülki qanunvericiliklə və ya tərəflərin razılaşması ilə birbaşa tənzimlənmədikdə və onlara tətbiq edilə bilən işgüzar adət olmadıqda həmin münasibətlərə, əgər bu, onların mahiyyətinə zidd deyildirsə, oxşar münasibətləri tənzimləyən mülki qanunvericilik normaları tətbiq edilir (*qanunun analogiyası*) (Maddə 11.1).
- Oxşar münasibətləri tənzimləyən mülki hüquq normaları olmadıqda tərəflərin hüquq və vəzifələri mülki qanunvericilik prinsipləri əsas götürülməklə tənzimlənilir (*hüququn analogiyası*). Hüququn analogiyası tətbiq edilərkən ədalət, insaf və mənəviyyət tələbləri nəzərə alınmalıdır. (Maddə 11.2.).

Analogiyalar bizə yeni situasiyaları artıq məlum olanlar vasitəsilə anlamağa kömək edir. İnternetlə bağlı ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi üçün xüsusi qanunvericilik bazasının hələ zəif olduğu indiki şəraitdə analogiyalardan geniş istifadə edilir. Hazırda İnternetlə bağlı olan məhkəmə işlərinin əksəriyyəti analogiyalar vasitəsilə həll edilir. Bu da İnternetlə bağlı xüsusi qanunların yetərli olmamasından irəli gəlir.

Lakin İnternetin tənzimlənməsində analogiyalardan istifadənin bir sıra məhdudiyyətləri var. Birincisi, İnternet müxtəlif xidmətləri: e-poçtu (telefonla analogiyalar), www “ümumdünya hörümçək torunu” (tele-radio yayımı ilə analogiyalar) və verilənlər bazasını (kitabxana ilə analogiyalar) əhatə edən geniş anlayışdır. Hər hansı bir texnologiya ilə analogiya İnternet anlayışını lazımsız olaraq sadələşdirə bilər.

İkincisi, müxtəlif telekommunikasiya və media xidmətlərinin yaxınlaşması baxımından onlar arasındakı ənənəvi fərqlər aradan qalxır. Məsələn, İnternet-telefoniyaya (*VoIP*) texnologiyası tətbiq edildikdən sonra İnternetlə telefon rabitəsi arasında sərhəd çəkmək çox çətinləşir.

Bu məhdudiyyətlərə baxmayaraq, analogiyalar məhkəmə işlərinin həll edilməsində və İnternetin idarə edilməsi rejiminin yaradılmasında güclü və əsas təfəkkür aləti kimi çıxış edir. Daha çox istifadə edilən analogiyalar bunlardır: İnternet – telefon, İnternet-poçt və İnternet-televiziya [1].

İnternet - telefon rabitəsi analogiyası. İnternetin inkişafının ilkin mərhələlərində bu analogiyanın meydana gəlməsi telefon xətlərinin İnternetə çıxış üçün istifadə edilməsi faktı ilə bağlıdır. Telefonla İnternet (e-poçt və çat) arasında funksional oxşarlıq da mövcuddur: hər ikisi bilavasitə və şəxsi ünsiyyət vasitəsidir. Telefonla İnternet arasındakı daha sonrakı analogiya domen adları sisteminin təşkili zamanı telefon nömrələri sistemindən istifadə imkanına diqqət yönəldir.

Lakin İnternetdə məlumatların ötürülməsi elektrik dövrəsinə deyil, paketlərdən istifadəyə əsaslanır. Telefon rabitəsindən fərqli olaraq İnternetdə xidmətlərin göstərilməsinə zəmanət vermək olmaz, yalnız söz vermək olar ki, bunun üçün bütün səylər göstəriləcək. Bu analogiya kommunikasiyaların yalnız bir cəhətini əks etdirir: e-poçtdan və ya çatdan istifadə. İnternetin tətbiqinin digər vacib üsullarının – “ümumdünya hörümçək torunun” (www), multimedianın və s. telefonla oxşarlığı yoxdur.

Bu analogiyadan İnternet materiallarının hər-hansı formada tənzimlənməsinin əleyhdarları istifadə edirlər (əsasən, ABŞ-da). Onların fikrincə, əgər İnternet telefonla oxşarırsa, İnternet-kommunikasiyanın məzmununa nəzarət edilməməlidir [1].

İnternet – poçt analogiyası. Funksiyaları, xüsusən, məlumat çatdırma baxımından İnternetlə poçt arasında oxşarlıq mövcuddur. “E-poçt” adının özü bu oxşarlığı təsdiq edir. Lakin bu analogiya İnternet-serverlərdən yalnız birinə - e-poçta şamil edilir. Bundan başqa, poçt xidməti e-poçtla müqayisədə göndərenlə qəbul edən arasında daha mürəkkəb vasitəçilik strukturudur. Belə ki, e-poçtda vasitəçilik funksiyasını İnternet-provayder, yaxud *Yahoo* və ya *Hotmail* kimi poçt sistemləri yerinə yetirir.

ICANN-in prezidenti Pol Tuomi poçt sistemi ilə *ICANN*-in funksiyaları arasında bu cür analogiya aparır: “Əgər İnterneti poçt sistemi, domen adları və İnternet-protokol (İP) ünvanları şəklində təsəvvür etsək, mahiyyətcə, onlar zamanət verirlər ki, məktub zərfdə yazılmış ünvana gedib çıxacaq. Onların zərfin içində olanlarla, zərfdə göndərilənlərlə, məktubu almaq hüququna kimin malik olması, zərfin hansı müddətə ünvanına çatmalı olması, onun göndəriş haqqının nə qədər olması ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bu məsələlərin heç biri *ICANN*-in fəaliyyəti üçün əhəmiyyətli deyil. *ICANN*-in funksiyası məktubun ünvanına çatmasını qarantıyalamaqdır” [7]. Ümumdünya Poçt Konvensiyası da adi və e-poçt arasında bu analogiyayı aparır və ikincini “məlumatların ötürülməsi üçün telekommunikasiyalardan istifadə edən poçt xidməti” kimi müəyyən edir [14].

İraqda həlak olan bir Amerika əsgərinin ailəsi öz doğmalarının şəxsi e-poçt məlumatlarına və bloquna (on-layn gündəliyinə) giriş əldə etmək üçün şəxsi məktubla e-poçt arasında analogiyaya apellyasiya etməyə cəhd göstərmişdilər. Belə ki, onlar məktub və gündəlikdə olduğu kimi, e-poçt və bloqa varis olmaq istəmişdilər [10].

Provayderlərin çoxu məktubla e-poçt arasında analogiyaya razı olmayaraq, istifadəçi ilə məktubun sirtinin qorunmasına dair müqaviləni əsas gətirməklə kənar şəxslərə e-poçta və bloqa giriş imkanı verməkdən imtina edirlər.

İnternet – televiziya analogiyası. Burada ilkin analogiya kompyuter və televizorun ekranlarının xarici görünüşündəki oxşarlıqla bağlıdır. Daha incə analogiya hər ikisinin geniş auditoriyaya yayımlanmaq üçün kommunikasiyalardan istifadəsinə əsaslanır. Amma telefonla müqayisədə olduğu kimi, televiziya ilə müqayisədə də İnternet olduqca geniş anlayışdır. Televiziya və kompyuterin ekranlarının oxşarlığı mübahisə doğurmasa da, onlar arasında mühüm struktur fərqləri mövcuddur. Televiziya informasiyanı “birindən çoxuna” prinsipi ilə ötürməyə imkan verir, İnternet isə müxtəlif kommunikasiya növlərindən (“təkbətək”, “biri çoxu ilə”, “çoxu çoxu ilə”) istifadə etmək imkanı yaradır.

Bu analogiyadan İnternet materiallarının məzmunu üzərində daha sərt nəzarətin yaradılmasına cəhd edənlər istifadə edirlər. Onların fikrincə, İnternetin KİV kimi imkanları televiziyanın müvafiq imkanları ilə oxşar olduğu üçün İnternet üzərində sərt nəzarətin həyata keçirilməsi vacibdir. ABŞ hökuməti bu analogiyadan məşhur “Pino vətəndaş azadlıqları uğrunda Amerika birliyinə qarşı” (*Reno vs. ACLU*) işində istifadə etməyə cəhd etmişdi [1]. Bu işin səbəbi Konqres tərəfindən qəbul edilən Kommunikasiyaların ədəb qaydalarına (etik normalara) uyğunluğu haqqında Akt (*Communications Decency Act*) idi. Bu Akt uşaqların pornoqrafik materiallara daxil olmasının qarşısını almaq üçün İnternet materiallarının məzmununa ciddi nəzarət edilməsini nəzərdə tuturdu. Həmin vaxt məhkəmə televiziya ilə analogiyayı qəbul etməkdən imtina etdi.

Nəticə

Aparılan təhlillər göstərir ki, İnternetin tənzimlənməsi üçün hazırda tətbiq edilən, yaxud təklif olunan metodlar və onların ayrı-ayrı elementləri maraqlı tərəflərin ümumi maraqlarını tam əks etdirmir. İnternetin effektiv şəkildə tənzimlənməsi üçün bütün tərəflərin maraqlarını təmin edən metodların seçilməsi və tətbiq edilməsi vacibdir. Ayrı-ayrı beynəlxalq təşkilatlar və digər subyektlər tərəfindən hazırlanan və təklif edilən tənzimləmə metodlarının bütün maraqlı tərəflərin iştirakı ilə diqqətlə öyrənilməsi, harmoniyalaşdırılması və müvafiq qərarların verilməsi zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnternetin tənzimlənməsi problemləri. Ekspres-informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası, Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2010, 115 səh.
2. Kleinwächter W. Internet Co-Governance. Towards a Multilayer Multiplayer Mechanism of Consultation, Coordination and Cooperation (M3C3). Paper presented to the Informal

- Consultation of the Working Group on Internet Governance (WGIG), Geneva, September 20 – 21, 2004, Version 2.0.
3. www.isoc.org
 4. Kurbalija J., Gelbstein E. Internet Governance: Issues, Actors and Divides, DiploFoundation, 2005, 183 p.
 5. Самолеты с изменяемой геометрией и стреловидностью крыльев, [http:// www.studyport.ru](http://www.studyport.ru)
 6. Kurbalija J. Intertnet Governance and International Law, <http://www.wgig.org>
 7. Якушев М.В. Управление Интернетом на международном уровне: актуальные вопросы для Российской Федерации, Информационное общество, 2008, вып. 3–4, с. 6–8.
 8. [http:// www.icann.org](http://www.icann.org)
 9. [http:// www.ec.europa.eu](http://www.ec.europa.eu)
 10. Курбалийя Й. Управление Интернетом / Й.Курбалийя; Координационный центр национального домена сети Интернет. – М., 2010, 208 с.
 11. Singh J P. Multilateral Approaches to Deliberating Internet Governance, *Policy & Internet*: Vol. 1: Iss. 1, Article 4.
 12. Зиновьева Е.С. Международное управление Интернетом: конфликт и сотрудничество. Учебное пособие. Москва: МГИМО (У) МИД России, 2011. 170 с.
 13. [http:// www.justice.gov.az](http://www.justice.gov.az)
 14. [http:// www.upu.int](http://www.upu.int)

УДК 004.738.5:351/354:34;341.9

Махмудов Расим Ш.

Институт Информационных Технологий НАНА, Баку, Азербайджан
rasim72@gmail.com

О некоторых аспектах методов регулирования Интернета

В статье исследуются методы регулирования Интернета. В частности, анализируются различные формы методов регулирования, классифицируемые как подходы, руководящие принципы и аналогии. Указываются преимущества и недостатки применения каждого метода.

Ключевые слова: методы регулирования Интернета, «реальный» подход, «кибер-подход», «изменяемая геометрия», технологическая нейтральность, аналогия Интернет-телевидение, аналогия Интернет-почта, аналогия Интернет-телефонная связь

Rasim Sh. Mahmudov

Institute of Information Technology ANAS, Baku, Azerbaijan
rasim72@gmail.com

About some aspects of Internet Regulation Methods.

The article investigates internet regulation methods. Specifically, the separate forms of Internet regulation methods which are classified as the approaches, the main principles and the analogies are analyzed. The advantages and disadvantages of each method are presented.

Keywords: Methods of regulating the Internet, "realistic" approach, "cyber" approach, "variable geometry", technological neutrality, analogy Internet-television, analogy Internet-mail, analogy Internet-telephone communication.